

Csuka Botond

Esztétika törésvonalakban: Francis Hutcheson esztétikai elméletének belső feszültségei

Az esztétika tudományát életre hívó szellemi irányultság vagy beszédmód kialakulását nyomon kísérő számos narratíva közül nem egyben kerül az elsők közé Francis Hutcheson 1725-ös műve, az *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue* (*Vizsgálódás a szépség és az erény ideáinak eredetéről*), pontosabban annak első értékeztetése, mely a szépség, a harmónia és a szabályosság eredetét, de főként azok hatásmechanizmusait, az esztétikai tapasztalatot vizsgálja.¹ De miben első, ha első, Hutcheson, milyen jelentőséggel bírnak esetében a különböző elsőbbségi sorrendek? Hiszen míg sokszor az „első modern esztétikaként” említik egyfelől, addig Shaftesbury „intuitív esztétikájának” pusztá visszhangjaként vagy „alapos módszertani értelmezőjeként”² értékelik másfelől. Úgy tűnik, az első hely Hutchesonnak való odaitélése az esztétikai és a morális ítélet explicit, már a mű struktúrájában megtörténő distinkcióján túl, főként az *Inquiry* szisztematikus metodológiájának köszönhető, az esztétikai érdeklődés és az empirikus filozófia összehangolására tett kísérletének.

Hutcheson esztétikai gondolkodása egy törésvonalon helyezkedik el, amely két alapvető teoretikus előzménye között húzódik: a Shaftesbury esztétikai morálfilozófiájának, vagy morális esztétikájának kivételes érzékenységből fakadó belátásokat, s a „belső érzék” (*internal sense*) fogalmát a locke-i epistemológia és percepcióelmélet keretei között kívánta pozicionálni. E kétféle futó gyökérzet persze az egész XVIII. századi brit esztétikára igaz,³ de ha valahol, akkor itt lehet fontos az érzékesi sorrend: Hutcheson úgyszólván finomítás nélkül dobja be a szigorúnak tűnő locke-iánus keretbe a belső érzékek fogalmát, s ez – ahelyett, hogy megtalálná az illesztéseket, mint például Joseph Addison a képzelőerő gyönyöreiről írott esszé-sorozatában –, töréseket eredményez. Rekonstruálva Hutcheson esztétikai alapvetéseit, e tanulmányban amellet fogok érvelni, hogy az ezekben rejlő feszültségek visszavezethetők e bináris struktúrájú alapzat feszültségeire, azaz, hogy a locke-iánus kereteket szétfeszíti a Shaftesburytól örökölt „belső érzék” fogalma. További kérdés, hogy alkalmazhatóak-e egyáltalán, és ha igen, milyen megkötésekkel

1 Paul Guyer például Shaftesbury (1711), Addison (1712) és Dubos abbé (1719) meghatározó műveit követően a negyedik helyre teszi Hutchesont, azonban az első „hivatásos” filozófia-professzorként, aki az esztétikai tapasztalat felé fordult. Vö. Guyer 2004, 15–16. o.

2 Vö. Cassirer 2007, 404. o.

3 Peter Kivy például „kettős ironiáról” beszél ennek kapcsán: a művészetellenes „új gondolkodásmód”, és a veretes platonista örökség „összeházasítása” vezet az új brit esztétikai gondolkodáshoz. Vö. Kivy 2003, 11. o.

Locke és Shaftesbury princípiumai: amint azt később szemléltetni kívánom, azt a kérdést tekintem a Hutcheson-recepció gravitációs pontjának, hogy Hutcheson mennyire képes esztétikáját a szigorú locke-i keretek között tartani, illetve mennyiben alkotja meg a hiányzó „locke-iáns esztétikát” (Dabney Townsend)? Vagy másképpen: mennyire tartható Peter Kivy, az eddig egyetlen Hutcheson-monográfia szerzőjének állítása, miszerint – bár a „moralista Shaftesbury” alapvető teoretikus táptalajt nyújt morálfilozófiája számára – „Hutcheson esztétikai elméletének vezérlő szelleme Locke”?⁴

Hutcheson, a „morális érzék” (*moral sense*) híres teoretikusa, korának egyik legjelentősebb morálfilozófia-professzora, a „skót felvilágosodás atyja”, Dublinban írta az *Inquiry*-t,⁵ mely nagyhatású mű egyik legfőbb szándéka abban állt, hogy védelmébe vegye Shaftesbury „belső érzék” fogalmát a mandeville-i etikával szemben. A belső érzék tradícióját Shaftesbury rapszodikus filozófiája közvetítette a század pre-esztétikai gondolkodásának:⁶ Ernst Cassirerhez hasonlóan, fél évszázada írt, nagyhatású tanulmányában Jerome Stolnitz is az esztétikai tapasztalásmódszert kitüntető *érdeknélküliség* ősforrásának látja Shaftesbury belső érzék fogalmát, ezt a nála alapvetően morális argumentumként induló megkülönböztetőképességet. Shaftesbury a morális ítéletek közvetlenségét, kényszerítő jellegét és önös érdekekhez nem kötöttségét azáltal demonstrálja, hogy analógiát von közöttük és az esztétikai percepció (a szenzorikus észlelés) között.⁷ Cassirer kiemeli, hogy Shaftesbury megkülönböztette a szép „érzését” a pusztá „érzékeléstől”, valamint a „szépet” a „kellemestől”, s ezzel megalkotta az „érdek nélküli tetszésről” szóló tanítását, „a legfontosabb *egyedi eredmény*[t], amellyel az esztétikát gazdagította. Számára ugyanis a szépség lényege és értéke nem abban az *ingerben* rejlik, amelyet az emberben kivált, hanem abban, hogy feltárja az ember számára a *forma* birodalmát. [...] [N]em a lélek pusztá elszenvető viszonyulása, hanem cselekvésének, sajátos öntevékenységének legtisztább formája.”⁸ Stolnitz az „esztétikai érdek nélküli” fogalmára, s ekképpen Shaftesburyre vezeti vissza a modern értelemben vett esztétika megszületését. Az érdek nélküli az észlelés egy bizonyos módját választja le, állítja Stolnitz, ezáltal pedig önálló területet nyer az esztétika mint tudomány. Továbbá a mű autonómiája és a szépművészet fogalma is az esztétikai érdek nélküli észlelésmódjával összefüggésben határozódik meg eszerint az interpretáció szerint, valamint attól sem riad vissza szerzője, hogy az „esztétikai tárgy” későbbi, szélesebb fogalmának csíráját lássa Shaftesbury gondolkodásában:

4 Kivy 2003, 25. o. (A bibliográfiában szereplő idegen nyelvű szövegekből származó idézeteket, így később a Hutchesontól származóakat is, minden esetben saját fordításomban közlöm – Cs. B.)

5 A Hutchesont övező szellemi környezet, továbbá az életmű alapvető morális-teológiai indíttatásának elemzéséhez lásd Horkay Hörcher 1996, 314. o. skk.

6 Vö. Szécsényi 2002, 73. o. skk.

7 A legtöbbet idézett szöveghely az *Értekezés az erényről és az érdemről* című munkájában található, ahol Shaftesbury először fejt ki ezen analógiát. Lásd Shaftesbury 2004, 22–24. o.

8 Cassirer 2007, 409–410. o.

bármilyen esztétikai tárgy lehet, mely elő tudja hívni e beállítottságot – ezzel pedig leáldozik az ízlés évszázada.⁹

Shaftesbury nagy horderejű, a morális és az esztétikai észlelést analógiába állító belátásaiból az emelendő ki jelen dolgozat szempontjából, hogy Shaftesbury neoplatonikus hatások alatt álló gondolkodásában, amint az ismert, nem választható szét szép és jó, e kettő nem az ítéletben konstituálódik, mint majd Hutchesonnál: nála a materiális szépség érzéki tapasztalata az egyetemes harmóniához, s az abban munkáló teremtmény erőhöz (a „formáló formához”) irányít, amint azt az idézett Cassirer-szöveghely is hangsúlyozza. A tapasztalat ezen leírásában nem kapnak helyet sem a mindig érdekek vezérelte, s a valódi szépséget (azaz jót, azaz a harmóniát) észlelni nem képes érzékek – ebben Hutcheson követi elődjét, a külső érzékeket a közvetlen érzéki kellemesség észleléséhez, a „természetes jóhoz” kötve¹⁰ –, sem pedig a szépség-hierarchia legalján helyet kapó „holt anyag,” a materiális. Hangsúlyozandó, hogy nála e belső érzék nem jelöl külön képességet, mint például Hutchesonnál, a morális és az esztétikai ítéletek alapvetően a ráció területére tartoznak továbbra is: Shaftesburynél „az ész a döntőbíró, a harmónia a törvény.”¹¹

Shaftesbury belső érzék fogalmát Hutcheson a locke-iánus episztemológiai keret megteremtésével vette védelmébe, amellyel érvelve, hogy a velünk született ideák látens gondolata kivonható a morális érzék elméletéből. Hutcheson ekképpen átalakítva emelte be Shaftesbury belső érzék fogalmát az egyetemi közegbe, vitatott, de megkerülhetetlen „doktrínává” (Peter Kivy) téve azt. Az átalakítás – nem függetlenül a locke-i episztemológiától – leglátványosabb vonása a Shaftesburynél még egységes belső érzék kettéválasztása morális érzékre és a „szépség iránti érzékre”, vagy „szépérzékre” (*sense of beauty*), mely utóbbira gyakran használja az immáron szűkített jelentéssel bíró belső érzék terminust. A szépérzék elemzése előtt azonban szükséges az episztemológiai háttér vizsgálata.

Hutcheson Locke nyelvét használja, a locke-iánus percepció-elmélet által biztosított kereteken belül kíván mozogni, amint azt a könyve első fejezetében lefektetett fogalmak, princípiumok és explicit hivatkozások mutatják. Egyértelműen Locke hatását mutatja többek között valamennyi ideánk visszavezetése az érzékelés és a reflexió két forrására; az elme passzivitása a külső érzékek működése által benne felkeltett érzékletek (*sensations*) befogadásakor; az a felfogás, hogy a különböző érzékletek különböző észlelési képességeket, érzékeket feltételeznek; továbbá ezen érzékek jellemző tulajdonságai;

9 Vö. Stolnitz 1961a, 97–113. o. A fentiek fényében nem meglepő, hogy számos kritika érte Stolnitz tanulmányát, többek között Dabney Townsend vázolt föl egy meglehetősen árnyaltabb Shaftesbury-képet több dolgozatában. Lásd Townsend 1987, 287–305. o.

10 Ez a második értekezésben játszik nagyobb szerepet, ahol az erkölcsi érzék elválasztása lesz fontos az önérték és az előny princípiumától. Vö. Hutcheson 1977, 341. o.

11 Kivy 2003, 22. o. Shaftesbury esztétikájának mélyrehatóbb elemzéséhez lásd még Szécsényi 2002, 74–77. o., Szécsényi 2004, 171. o. skk., Stolnitz 1961a, 109–112. o., Kivy 2003, 15. o. skk.

valamint az egyszerű és összetett ideák közötti, illetve az elsődleges és másodlagos minőségek közötti distinkciók.¹² Feltételezve azonban, hogy a locke-i episztemológia belátásai jól ismertek, inkább arra összpontosítok, mi nehezíti az e keretek közötti mozgást, vagy inkább: mi az, ami túllendíti ezeken a gondolatmenetét.

Magától értetődőnek tűnhet a válasz, hiszen Hutcheson az öt érzéken túl bevezet egy hatodik, majd hetedik belső – későbbi terminológiájával: reflexiós – érzéket, melyeket következő munkáiban még több követ.¹³ Amint az *Inquiry* bevezetésében írja:

Ezen beállítódásainkat [*determinations*], melyek révén egyes, megfigyelésünk tárgyát szolgáló formák vagy ideák gyönyörködtetnek, a szerző érzékeknek fogja hívni; s megkülönböztetendő azon képességeinktől, melyeket általában e név alatt szokás érteni, belső érzéknek nevezi azon képességünket, mellyel észleljük a szabályosság, a rend és a harmónia szépségét; továbbá morális érzéknek azt a beállítódásunkat, mellyel élvezetünket leljük az értelemmel bíró cselekvők azon indulataiban, cselekvéseiben vagy jellemeiben, melyeket erényesnek szokás hívni.¹⁴

E belső érzék működését pedig a következő sorokban foglalja össze, meghatározva ezzel összefüggésben a szépség általa használt, „fenomenális” (Stolnitz), immár nem „objektív” fogalmát:

Megjegyzendő, hogy a következő oldalakon a szépség szó a bennünk felkeltett ideára vonatkozik, a széppérezék pedig azon képességeinkre, mellyel ezt az ideát észleljük.¹⁵

Hutcheson elégtelennek tartja az „érzéki gyönyörök” körének redukcióját a külső érzékek által nyújtottakra, amikor „sokkalta nagyobb gyönyöröket találni egyes tárgyak azon komplex ideáiban, melyeket a szép, a szabályos és a harmonikus nevekkal illetnek.”¹⁶ A belső érzékek eme elburjánzása azonban éppen a locke-i princípiumok következetes végiggondolásából fakad, amennyiben a különböző észleletek különböző érzékekre mutatnak.¹⁷

12 Vö. Hutcheson 2004, 19–22. o.

13 1728-as, *An Essay on the Nature and Conduct of Passions and Affections* című művében többek között külön belső érzékként jelenik meg a „közösség iránti érzék” (*public sense*, azaz a *sensus communis*) a „morális érzék” (*moral sense*), a „megbecsülés iránti érzék” (*sense of honour*). A „belső érzékek” eme „inflálódásához” lásd Szécsényi 2002, 93. o. skk. Továbbá a *Reflections upon Laughter* című írásában bevezeti a „nevetséges iránti érzéket” (*sense of the ridiculous*) is, melynek jelentős politikai vonatkozásaihoz lásd Szécsényi 2004, 187–191. o. Mindennek más irányú, részletes végigkövetéséhez ld. Kivy 2003, 34–38. o.

14 Hutcheson 2004, 8–9. o.

15 Hutcheson 2004, 23. o.

16 Hutcheson 2004, 22. o.

17 Vö. Kivy 2003, 36. o.

Hutcheson a locke-i gondolkodás egy másik következtetésével száll vitába: mint írja, Locke követői, akik „megszabadultak a velünk született ideákról alkotott alaptalan véleményektől”,¹⁸ látván az ízlésítéletek sokszínűségét, a szépségben lelt örömünket ennek megfelelően pusztán a szokásnak és az oktatásnak tulajdonítják, míg a külső érzékeket velünk születetteknek és természetesnek tartják, mely vélekedés nem függetleníthető attól, hogy utóbbiak jelöléséhez rendelkezünk már bevett fogalmakkal. Hutcheson elveti e következtetést, és fenntartja, rendelkezünk a kulturális praxist megelőzően, sőt annak feltételeként szolgáló természetes beállítottsággal, a belső érzékkel, mely éppúgy, mint a külső érzékek, egyetemes: az eltérő esztétikai ítéletek nem bizonyítják ennek ellenkezőjét, pusztán azt, hogy több tényező módosíthatja ezt az érzéket. Ilyennek tekinthető egy várakozásban való csalatkozás, különböző ideák asszociációja, valamilyen egyéni érdek, vagy egy „felsőbbrendű jó tulajdonság” észlelése.¹⁹ A locke-iánus kötődésekből következik, hogy e „felsőbbrendű érzék” (*superior sense*) egyetemességét nem a belső ideákhoz való kötődéssel, hanem a külső érzékekhez hasonló működésmódjának bemutatásával kívánja bizonyítani Hutcheson.

Akárcsak a külső érzékek, a szépérzék természetes, mindnyájunkban megvan, és az általa nyújtott gyönyör is közvetlen, megfellebbezhetetlen, nem függ akarattinktól vagy vágyainktól, érdek nélküli – azaz sem önös érdek, sem a tárgy hasznossága, vagy a birtoklása iránti vágy nem teszi azt széppé.²⁰ A belső érzék ezen karakterisztikumai persze már Shaftesburynél megtalálhatók. Hutcheson ezt azzal egészíti ki,²¹ hogy elválasztja az esztétikai tapasztalatot a racionális megismeréstől: „a gyönyör nem az alapelvekről, az arányokról, az okokról vagy a tárgy hasznosságáról való tudásunkból ered, hanem elsőre csap le ránk a szépség ideájával.”²² A részekről való ismereteket a külső érzékek segítségével az ész is összeszedegetheti. A kifinomult ízléssel (*fine taste*) rendelkező ember, például a költő, esztétikai tapasztalatát Hutcheson szembeállítja a „tompaszű kritikussal” (*dull critick*) vagy a „virtuosókéval” (*virtuosi*), akik nem az „egész” által ragadtatnak el (*transported*) egy csapásra, hanem a részekről való aprólékos tudásban kimerül náluk a szép tapasztalata.²³ A racionális megismerésből is származik gyönyör, mely természetesen társulhat az esztétikaihoz, de ez más természetű.

Azonban legalább ennyire jelentékeny Hutcheson számára a különbségek hangsúlyozása: a szépérzék olyan esetekben is működésbe lép – ilyen például a „teorémák szépsége” –, amikor nem a külső érzékeink működése dominál. Mégis, még ebben az esetben is a

18 Hutcheson 2004, 66. o.

19 Vö. Hutcheson 2004, 61–64. o.

20 Vö. Hutcheson 2004, 25–26. o.

21 Vö. Stolnitz 1961a, 134. o. A belső érzék hutchesoni jellemzése révén fölmerülő kérdésekhez ld. Kivy 2003, 38. o. skk.

22 Hutcheson 2004, 25. o.

23 Vö. Hutcheson 2004, 24. o. Kiemelendő a *virtuoso* megítélésének eltérő jellege pl. Shaftesbury szövegeihez képest.

külső érzékekhez hasonlóan működik a szépérzék: a teorémák szépségében is van valami, ami közös a szépség Hutcheson által felsorolt többi fajtájával, és ami a racionálistól eltérő tapasztalatban részesít minket. Mielőtt erre a közös alapra térnék, fontos megjegyezni, miben áll a másik különbség: a külső érzékek képesek gyönyör és fájdalom felkeltésére, míg a belső érzékből kizárólag gyönyör származhat, lévén a *formai* sajátosság, amelyre szépérzékünk reagál, természetünkéből eredően számunkra csak pozitív gyönyört adhat, pozitív fájdalmat nem. Amennyiben valami ellenérzésünket vagy nemtetszésünket váltja ki, úgy azért a fent már említett, a természetes szépérzék befolyásoló tényezők a felelősök Hutcheson szerint. A természetben önmagában egyetlen forma sem rút – kivéve a kellemtelen egyszerű ideákat felkeltőket –, figyelmeztet az *Inquiry*, mert relacionális szépségdefiníciója magával vonja, hogy kizárólag egy észlelő képesség konstituálhat egy tárgyat szépként.²⁴ A szépérzék az esztétikai tapasztalatban betöltött aktív, konstitutív szerepéhez álljon itt csupán néhány szöveghely bizonyításképpen:

Érzékünk a tárgyakból származó szépség iránt, mely által azok számunkra igenelhetőként konstituálódnak [*by which they are constituted good to us*], nagyban különbözik az irántuk érzett vágyunktól, amikor akként konstituálódnak.²⁵

Ha nem volna efféle érzékünk a szépség és a harmónia iránt; az épületek, kertek, ruházatok, használati tárgyak lehetnének számunkra kényelmesek, gyümölcsözők, melegek, kézhez állók, de soha nem szépek.²⁶

[U]gyanis a szépség, mint más érzékelhető ideák [*sensible ideas*] nevei, pontosan egy elme észleletét [*perception*] jelöli.²⁷

Hutcheson azonban visszariad az ebben rejlő relativizmus következményeitől.²⁸ Ehelyütt válik érdekessé az *Inquiry*: a gondolatmenet a Locke és Shaftesbury közötti törésvonalban mozog. Locke-nál a szépség kevert moduszú összetett idea, azaz külső létezésre önmagában nem utaló idea, mely különböző fajú egyszerű ideák összeillesztéséből jön létre,²⁹ míg Shaftesburynél rajtunk kívüli, tőlünk függetlenül adott. Hutcheson természetesen elutasítja a velünk született ideákat, és az új filozófia híve, viszont a locke-iánus ismeretelméletet sem hajlandó minden további nélkül elfogadni, mert az nem biztosít helyet a belső érzék számára, és – legalábbis Hutcheson így

²⁴ Vö. Hutcheson 2004, 61–62. o.

²⁵ Hutcheson 2004, 26. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Hutcheson 2004, 27. o.

²⁸ „Minden szépség relatív, abban az értelemben, hogy egy elme észleli azt.” Hutcheson 2004, 42. o.

²⁹ Vö. Locke 2003, 175. o.

látja – a szépség tapasztalatát megfosztja általánosságától, az ízlésítéleteket pusztán a szokás és a különböző tradíciók függvényévé teszi.

Tehát keresnie kell a belső érzékhez egy olyan minőséget, mely a szépség ideáját összekapcsolja a tapasztalat tárgyaival:³⁰ a minőség (*quality*), alakzat (*figure*) vagy forma (*form*), mely hat a szépérzékre, s ezáltal felkelti bennünk a szépség ideáját, az „egység a sokféleségben” (*uniformity amidst variety*) klasszicista alapformulája.³¹ A szépség tapasztalata elveszíti objektív alapzatát egyfelől, de ezáltal, úgy tűnik, visszanyeri. De mégis, hová helyezi Hutcheson ízlésítéleteink, illetve magának a szépségnek az alapját?

Ennek megválaszolásához szükséges e minőség, a szépérzék és a szépség ideája közötti viszony tisztázása. A szépség hutchesoni ideájának milyensége kisebb vitát generált a kilencvenes években Dabney Townsend és Peter Kivy között, melynek végső tétjét a Locke-hoz való közelség megállapításában látom. Townsend amellet érvel, hogy Hutcheson már kezdetektől odahagyja a locke-i sémát, ugyanis az egyszerű ideák „bemeneti nyílásaként” betöltött „adatszolgáltató” szerep mellett egy ítéletalkotó funkciót is tulajdonít az érzékeknek, amikor a külső érzékeket kiegészítőnek, de velük egyszerre működőnek írja le a belső érzéket, valamint hogy bármennyire szüksége lenne Hutchesonnak a szépség ideájának egyszerű ideaként való meghatározására a szépérzék érzék voltából következően, valójában komplex ideáról van szó esetében, mely ekként reflexió eredménye.³² Én azonban az ezekre reflektáló Kivyyel értek egyet, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy az egység a sokféleségben – amelynek a szépérzék általi érzékelése felkelti bennünk a szépség ideáját – nem a világban lévő fizikai tárgyak tulajdonsága, nem elsődleges minőség, hanem *összetett idea*. Azaz a belső érzék (reflexió érzék) nem a fizikai anyagra válaszol, amint azt a külső érzékek tennék, hanem az összetett ideáknak csupán egy „bizonyos elrendezésére.” De ez nem változtat azon, hogy maga a szépség ideája egyszerű, gyönyörködtető idea.³³

Hutcheson tehát nem a külső világ tárgyainak tulajdonított minőségre alapozza ízlésítéleteink alapját, mert nem e tárgyak a szépérzék tárgyai. Ehelyett az emberi észlelés természetében találja meg ezt az alapot: bár önmagában egyetlen formai elrendezettség sem szép, a szépérzék működésmódjának egyetemessége révén mégis biztosítva van ízlésítéleteink alapja. Ezt támasztja alá, hogy Hutcheson a Teremtő jótekingony „önkényének” látja a szabályos formában lelt örömről, nem pedig a magából a formából eredő szükségszerű hatásnak – egyszerűen így és nem másként alkotta meg Isten az emberi észlelést.³⁴

30 Vö. Townsend 1987, 291–292. o.

31 Vö. Hutcheson 2004, 28–29. o. Az egység a sokféleségben formulához lásd Cassirer 2007, 363–366. o.

32 Vö. Townsend 1991, 351. o. skk. Továbbá vö. Townsend 1987, 292. o.

33 Vö. Kivy 1992, 245. o.

34 Vö. Hutcheson 2004, 26., 46., 80. o.

Visszatérve az egység a sokféleségben megalapozó minőségéhez: nem csupán a korábban idézett meghatározás stílusa „matematikai”, ahogyan Hutcheson fogalmaz, de példatára is az euklideszi geometrián alapul, s ezekből lép át idővel a szépség „összetettebb” fajtáira, mint az emberi, vagy művészeti szépségre. Megkülönbözteti a szépség két fajtáját, az „abszolút” vagy „eredeti” és a „relatív” vagy „komparatív” szépséget: az eredeti szépség – emeli ki helyütt is Hutcheson – nem a szemlélő elmétől független minőségre utal, pusztán arra a szépségtapasztalatra, melynél nem játszik szerepet egy eredetihez való hasonlítás, míg a komparatív szépség alapvetően az imitációban lelt örömeinkön alapul.³⁵ Amint írja, „a szépség eme felosztása inkább a szépérzékünk gyönyöreinek különböző alapzataiból [*foundations*] ered, nem pedig magukból a tárgyakból.”³⁶ Az imitációk szinte mindegyike részese az abszolút szépségnek is, azaz a „másolat” és az „eredeti” közötti egységen túl utóbbi (relatív) formai elrendezettségében is megfelelő arányban keveredik az egység és a sokféleség (abszolút). Sokkal inkább a szép tapasztalatának két aspektusaként, a szép iránti érzék két irányultságaként értendő ezen osztályozás. Az általános alapzat az egység és a sokféleség megfelelő arányú keveredése marad.

De éppen ez az általánosítás, az egység a sokféleségben analitikus formulájának mindenre megtörténő kiterjesztése vezet az elmélet gyengüléséhez, amint a szépművészetekről kellene számot adnia: „a művészetelmélet beleomlik az esztétikai általános elméletébe”³⁷ – miként egyik értelmezője fogalmaz. Hutcheson elmélete kevésbé eredeti és izgalmas ezeken a helyeken: újabb és újabb példákon mutatja meg – a trapézoktól, a teorémákon át, a használati tárgyakig és a történetírásban fellelt szépségig –, miként osztoznak mindnyájan az egység és a sokféleség megfelelő „keveredési arányában”. Ellenben az ezt reflexszerűen érzékelő szépérzék uniformitása és egyetemessége érdekes példákhoz vezet: Hutcheson szemében még a „gót” sem téved nagyot saját országának építészetében való gyönyörködése esetén.³⁸ Az ítélete természetesen helytelen, amennyiben a szépség legkifinomultabb fajtájának tartja a tapasztalt szépséget, de fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy Hutcheson argumentációjának lényege, hogy egyáltalán nem is tarthatná szépnek, nem lehetne része semmiféle esztétikai tapasztalatban sem neki, sem egyetlen embernek sem – akármilyen kultúra befolyásolta is természetes érzékét – az egység és a sokféleség megfelelő aránya híján, mert kizárólag erre reagál a belső érzékünk.³⁹

35 Vö. Hutcheson 2004, 27. o.

36 Uo. Megjegyzendő, hogy a gyönyör e kétféle elve (a tárgy akár egyidejű elmebeli megjelenítése eredetieként és utánzatként) már Addisonnál is megjelenik. Lásd Addison 2007, 1193. o.

37 Korsmeyer 1979, 145–151. o. Peter Kivy a redukzív elmélet hátrányai ellenére „forma és tartalom fűzőjaként” méltatja a hutchesoni elmélet ezen vonását, kevésbé meggyőzően: lásd Kivy 2003, 266–282. o.

38 Radnóti Sándor említi Hutcheson ezen engedékenységet az ízlésítéletek terén. Vö. Radnóti 2010, 356. o.

39 Vö. Hutcheson 2004, 64–65. o.

A fenti rekonstrukció persze olyasféle rigid formalizmussal vádolja Hutchesont, mely művében implicit ugyan, de nem tükrözi az esztétikai tapasztalatról adott leírásának *egészét*. Hutcheson elválasztja ugyan a szép iránti érzékünket a morális érzékünkől, e két reflexiós érzék egyikét az egység a sokféleségben minőségének, a másikat pedig az erkölcsi kiválóságnak az észlelésére képes meghatározottságunkként definiálva, de ez nem jelenti, hogy a szépség összetettebb fajtáiban, az emberi és a művészeti szépség eseteiben is pusztán az egység a sokféleségben formulája lenne a kizárólagos. A morális ítélet *nem válik le minden esetben* az esztétikaitól Hutcheson esztétikai elméletében, de *megkülönböztethetővé válik*. Erre példaként hozható az első és a második értekezés egy-egy szöveghelye: a történelemben fellelt szépség, állítja Hutcheson, nem különbözik a költészetben vagy a mesékben észlelttől – az unalmas faktumokat a „modor” (*manners*), a „megjelenítés egységessége” (*unity of design*), azaz a kompozíció formai minőségei teszik számunkra széppé.⁴⁰ A költészetben, illetve a meglehetősen tágan értett mimetikus művészetekben (a festésztől a kertművészig), mint utaltam rá korábban, az előbbi abszolút szépség mellett a komparatív szépség is gyönyört nyújt.⁴¹ E két iménti hutchesoni tétel jól mutatja, milyen erősen kötődnek nála az egység a sokféleségben formulához a komparatív szépségtapasztalat forrásai, a művészetek. Azonban ez a szigorúan „esztétikai” ítélet nem veszíti el morális vonatkozásait: a második értekezésben Hutcheson a klasszikus irodalom jóakarátú vagy erényes alakjai iránt érzett csodálatunkat vagy együttérzésünket használja példaként annak bizonyítására, hogy létezik az önszeretettől és az előnytől eltérő helyeslés princípiuma.⁴² Valamint elismeri, de elkülöníti az abszolút zenei széptől (harmónia) az emberi hang és a dalszöveg kiváltotta affektív hatást,⁴³ ugyanúgy, ahogy az arc formális jellemzőitől azoknak „érzékkelhető erkölcsiségét”.⁴⁴ Nem volt vak tehát az esztétikai és a morális összefonódására, amelyet a szépség összetettebb fajtái váltanak ki, azonban a két gyönyörérzet alapjait máshol találta meg, másra reagál a kétféle reflexiós érzék. Reményeim szerint még e vázlatos bemutatásban is láthatóvá lett a hutchesoni álláspont feszültségteli komplexitása, valamint egyértelmű távolsága a tisztán formalista vagy aránytani szépségkonceptiótól, illetve az esztétikai tapasztalatnak a morális vonatkozásoktól való megfosztásától a szépség összetettebb formáiban. Azonban az is szem előtt tartandó, hogy az esztétikai és a morális gyönyörérzet alapzataiként más minőségek jelöltetnek ki, ekképpen pedig vitatható Horkay Hörcher Ferenc azon állítása, mely szerint Hutcheson „a szépérzék már strukturálisan is a

40 Vö. Hutcheson 2004, 65. o.

41 Vö. Hutcheson 2004, 42. o. skk.

42 Vö. Hutcheson 1977, 333., 339. o.

43 Vö. Hutcheson 2004, 68–69. o.

44 Az emberi arc „erkölcsi tartalmánál fogva megindító erővel bíró” szépségéhez lásd Szécsényi 2010, 139–140. o.

morális érzékünkhöz” köti, illetve, hogy a szépség iránti érzék a társas, s azon belül a morális érzék pusztán egyik „korai példájának” tekinthető.⁴⁵

A Locke-i percepcióelmélet alapjaira épített szépérzék elméletével Hutcheson ugyanarra a kérdésre keresi a választ, mint számos kortársa: a tapasztalat egy másfajta módusát sejtették a szépség tapasztalatában, s ennek leválasztására irányult igyekezetük – innen a legtöbbször negatív meghatározásokkal történő leírás (érdek nélküli, nem kognitív stb.). Stolnitz amellett érvel, hogy a szembeötlő terminológiai változatosság az örökölt hagyomány hozadéka, mely különböző elmeképességekben gondolkodik, azonban valójában az esztétikai tapasztalat megragadását takarják e sokszor egymással felcserélhető fogalmak, legyen szó „képzelőerőről” Addisonnál, „szépség iránti érzekről” Hutchesonnál vagy – ezek szinonimájaként, esetleg finomított változatoként – „ízlelésről.”⁴⁶ Ezt támasztja alá, hogy – bár az *Inquiry*-ban Addison szerepe még kimerül egy utalásban A *képzelőerő gyönyörei* című esszé sorozatának „nagyság” (fenségesség) és „újdonság” fogalmára – 1728-as írásában Hutcheson már adaptálja a „zseniális Mr. Addison” terminológiáját, s a „képzelőerőt” azonosítja a saját belső érzék fogalmával, a szépség (immár kibővítve a nagyság és az újdonság addisoni elsődleges gyönyöreivel) érzékelésének képességeként, amivel – akárcsak azt Shaftesbury esetében láthattuk – nagyban hozzájárul az esszéista Addison elismertetéséhez a korabeli egyetemi diskurzusban.⁴⁷ Peter Kivy a fenti, stolnitzi állítással párhuzamosan arra tesz javaslatot, hogy merjük Hutchesont bátrabban olvasni, ne a belső érzékek rigorózus osztályozójaként, hanem olyan gondolkodóként, aki az ember természetes képességét hangsúlyozza az esztétikai viszonyulásra a világ különféle tárgyai iránt.⁴⁸

Francis Hutcheson esztétikai elmélete ekként jól beilleszthető a fennálló történeti narratívákba, kényelmes helyet kap bennük. Érdekességét azonban nem innen nyeri, sokkal inkább azokból a feszültségekből, melyek a korabeli diskurzusok közötti törésvonalakra vezethetők vissza, illetve ezekre vetnek fényt. Hutcheson olyan elméletet kívánt

45 Vö. Horkay Hörcher 2013, 164–165. o. Alapul véve Hutchesonnak a zene – s azon belül az emberi énekhang – együttérzésre gyakorolt hatásáról alkotott felfogását, Horkay Hörcher Ferenc állítja, hogy „[a]z érzelmek befolyásolásának antropológiai alapja az erkölcsöt (is) lehetővé tevő együttérzés. Világos tehát, hogy Hutcheson [...] valamifajta morális háttérrel feltételez a műalkotások érzelmeinkre kifejtett hatása mögött is.” Horkay Hörcher 2013, 164. o. Ez az interpretáció, mely egy másik tradíció, a skót szimpátia-tan felől olvassa az *Inquiry*-t azonban nem igaz a Hutcheson által tárgyalt valamennyi szépségtapasztalatra. A szerző figyelmét elkerüli, hogy Hutcheson elkülöníti a harmónia szépségét attól a hatástól, melyet az emberi énekhang vagy az arra való hasonlóság, vagy akár a dallam szöveges kísérete (a dallam „formájához” csatolt különböző ideák) vált ki. Vö. Hutcheson 2004, 68–69. o.

46 Vö. Stolnitz 1961c, 140. o. Ezen túlmenően megjegyzendő, hogy az ízlés terminus Hutchesonnál a „gyönyörködtető ideák észlelésének nagyobb képessége” (*greater capacity*), mely a „kiváló szellem” (*fine genius*) kifejezés bevett szinonimájaként jelenik meg. Vö. Hutcheson 2004, 23. o.

47 A kettőjük közötti kapcsolat kimerítő elemzéséhez ld. Thorpe 1935, 220. o. skk.

48 „Azt mondani, hogy létezik az emberben a humor, a szépség, nagyság vagy az imitáció iránti belső érzék, pusztán annyit jelent, hogy időnként önmagukért élvezzük a humort, a szépséget, a nagyságot vagy az imitációt.” Kivy 2003, 36. o.

megalkotni, mely megfelelt a locke-i filozófia állította új követelményeknek, de ezzel együtt felismerte, és utóbbin belül próbálta érvényre juttatni Shaftesbury előremutató esztétikai belátásait. E kísérlet heroikussága pedig egyedülálló dokumentummá teszi az esztétikai beszédmód formálódásának korszakából.

Bibliográfia

Elsődleges irodalom

- Addison, Joseph 2007, „A képzelőerő gyöngyörei” (Ford. Gárdos Bálint.) *Jelenkor* 11, 1184–1209. o.
- Hutcheson, Francis 2004, *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*. Liberty Fund, Inc., Indianapolis.
- Hutcheson, Francis 1977, „Vizsgálódás az erkölcsi jóról és rosszról.” (Ford. Fehér Ferenc.) In Márkus György (szerk.), *Brit moralisták a XVIII. században*. Gondolat Kiadó, Budapest, 325–389. o.
- Locke, John 2003, *Értekezés az emberi értelemről*. (Ford. Vassányi Miklós és Csordás Dávid.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper 2004, *Értekezés az érenyről és az érdemről*. (Ford. Aniot Judit.) Helikon Kiadó, Budapest.

Másodlagos irodalom

- Cassirer, Ernst 2007, *A felvilágosodás filozófiája*. (Ford. Scheer Katalin). Atlantisz, Budapest.
- Guyer, Paul 2004, „The Origins of Modern Aesthetics: 1711–35.” In Peter Kivy (szerk.), *A Blackwell Guide to Aesthetics*. Blackwell, Malden, 15–44. o.
- Horkay Hörcher Ferenc 1996, „A mérséklet filozófiája a skót felvilágosodásban.” In Horkay Hörcher Ferenc (szerk.), *A skót felvilágosodás. Morálfilozófiai szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 296–395. o.
- Horkay Hörcher Ferenc 2013, *Esztétikai gondolkodás a felvilágosodás korában. 1650–1800. Az ízlésetesztétika paradigmája*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kivy, Peter 1992, „Hutcheson’s Idea of Beauty: Simple or Complex?” *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 50/3, 243–245. o.
- Kivy, Peter 2003, *The Seventh Sense. Francis Hutcheson and Eighteenth-Century British Aesthetics*. Clarendon Press, Oxford.
- Korsmeyer, Carolyn 1979, „The Two Beauties: A Perspective on Hutcheson’s Aesthetics.” *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 38/2, 145–151. o.

- Radnóti Sándor 2010, *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következők műveinek.* Atlantisz, Budapest.
- Stolnitz, Jerome 1961a, „On the Significance of Lord Shaftesbury in Modern Aesthetic Theory.” *The Philosophical Quarterly* 11/43, 97–113. o.
- Stolnitz, Jerome 1961b, „»Beauty«: Some Stages in the History of an Idea.” *Journal of the History of Ideas* 22/2, 185–204. o.
- Stolnitz, Jerome 1961c, „On the Origins of »Aesthetic Disinterestedness«.” *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 20/2, 131–143. o.
- Szécsényi Endre 2004, „Lord Shaftesbury’s »Aesthetic Freedom«.” In Hörcher Ferenc –Szécsényi Endre (szerk.), *Aspects of the Enlightenment. Aesthetics, Politics, and Religion.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 167–201. o.
- Szécsényi Endre 2002, *Társiasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Szécsényi Endre 2010, „A tudom-is-én-micsoda mint proto-esztétikai minőség.” In Bartha-Kovács Katalin – Szécsényi Endre (szerk.), *A tudom-is-én-micsoda fogalma. Források és tanulmányok.* L’Harmattan, Budapest, 124–140. o.
- Thorpe, Clarence Dewitt 1935, „Addison and Hutcheson on the Imagination.” *ELH* 2/3, 215–234. o.
- Townsend, Dabney 1987, „From Shaftesbury to Kant: The Development of the Concept of Aesthetic Experience.” *Journal of the History of Ideas* 48/2, 287–305. o.
- Townsend, Dabney 1991, „Lockean Aesthetics.” *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 49/4, 349–361. o.